

EMİN HİLMÎ EFENDİ VE ESERLERİ

Mehtap AYDIN KAİM*

Hayatı

Mehmed Emin 1831’de Trabzon’da dünyaya geldi. Şiirlerinde Hilmî mahlasını kullandı. Emîn Hilmî adıyla meşhurdur. Hüseyin Alemdarzâde Hacı Mustafa Arif Ağa’nın oğludur. Aile Fatih Sultan Mehmed’le Trabzon fethinde bulunan ve Trabzon’u idareye memur edilen bir alemdarın soyundan gelmektedir, bu alemdâr Trabzon’un Ortahisar’ına yerleşmiştir.¹

Emîn Hilmî ilk tahsilini Trabzon’da tamamladı ardından İstanbul’a giderek dayısı Hoca Pir Efendi’den medrese ilimleri okudu. 1849’da Trabzon valisi Hayreddin Paşa’nın divân kâtibi oldu. 1856’da Trabzon Meclis-i Kebîr azalığı ve sandık eminliği yaptı. Ordu, Gümüşhane ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarındaki usulsüzlükleri ıslah ile görevlendirildi. Trabzon vilâyeti Mektûbî Kalemî mümeyyizliği ve vilâyet gazetesi muharrirliği yaptı. 1869’da sâniye rütbesine getirildi. Bab-ı Ali’ye takdim ettiği her mısraı 1286’ya tekabül eden bir tarih manzumesine mükâfat olarak beşinci dereceden bir kıta Mecidi nişanına layık görüldü. 1870’de aldığı bu nişan, asker celbi konusunda gösterdiği bazı hizmetler karşılığında 1877’de, dördüncü dereceden Mecidi nişanı ile değiştirilmiştir.² 1877’de açılan ilk Osmanlı Meclis-i Mebûsanı’na Trabzon mebûsu olarak girdi. 1878’de meclis kapatılınca İâne-i Muhâcirîn Encümeni kitâbeti ve âzalığına tayin edildi. Bu görevde on ay maaş almadan çalıştığı için kendisine mütemâyiz rütbesi verildi. Batum muhacirlerinin iskânına memur edilerek tekrar Trabzon’a gönderildi. İstanbul’a döndükten sonra 1882’de İdâre-i Mahsûsa Vapurları Muhasebeciliğine, bir süre sonra da Bahriye Nezâreti Mektûbî Kalemî Müdürlüğü ile Matbaa-i Bahriyye Nezâreti’ne tayin edildi, rütbesi ûlâ sınıf-ı sânisine yükseltildi.

Nakşibendî tarikatına intisaplıydı. 15 Zilhicce 1301’de (6 Ekim 1884) İstanbul’da vefat etti. Kabri Edirnekapı dışında İbn Kemal’in kabri civarında, dayısı Trabzonlu Pîr Efendi’nin yakınındadır.³

Üsküdarlı Talat, aynı gün ölen Şair Yenişehirli Avni Bey’le Emin Hilmî Efendi’ye ortak bir tarih düşürmüştür: “Hayf bir günde iki şâir-i hoş-gû gitti / Birisi Hazret-i Hilmî biri Mîr Avnî / Yazılır cümleye târif bir gün olur / Kodular âh iki şâir-i mâhir kevnî.”⁴

* Dr. Öğretim Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâmî Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, mehtapaydinkaim@trabzon.edu.tr

¹ Nermin Suner Pekin, *Doğumunun 100. yılında Nihad Sami Banarlı Hayatı Şahsiyeti Eserleri* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2007), 17. Nihad Sami Banarlı Emin Hilmî Bey’in torunudur.

² Muhammed Duman, *Trabzonlu Emin Hilmi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Metni* (Ankara: Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010), 7.

³ Eski Tercümân-ı Hakikat gazetesinin 1905 numaralı nüshasında “Şâir-i Mâhir Trabzonî Emîn Hilmî Efendi” başlıklı yazıda şairin biyografisi detaylıca aktarılmaktadır, bk. Emin Hilmi, *Paresiz Kasidesi Şerhi*, nşr. İlyas Sami (İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1325), 6-11. Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* (Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993), 1/147; Duman, *Trabzonlu Emin Hilmi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Metni*, 1-12.

⁴ Mustafa İsmet Uzun, “Emin Hilmi Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

Eserleri

Müellifin, Divân'ı, Münşeât'ı, Muhâkeme-i Ye's ü Emel'i, Pâresiz Kasidesi Şerhi basılmıştır. İstiğfâr-nâme-i Hilmî, Muhâkeme-i İdbâr ve İkbâl, Mevzûn Durûb-ı Emsâl ve Kaside-i Kur'aniyye isimli eserleri ise basılmamıştır.

Bunlardan başka oğlu İlyas Samî Bey'in şairin divanında yer almayan şiirlerini "Eşar-ı Mütebâkiyye-i Hilmî" adıyla topladığı ve bu eseri diğer basılmayan eserleriyle birlikte bastırmak gayretinde olduğu bilinmektedir ancak bu eserler yayınlanmamıştır.⁵

Şair ölümünden bir önceki gece Sultan Abdülhamid'e her dizesi "hicri 1302" senesini gösteren bir kaside yazmıştır.⁶ Emin Hilmî Bey'in düşürdüğü bazı tarihler Trabzon'daki önemli yapılarda ve mezar kitabelerinde bulunmaktadır.⁷

1. Divân-Münşeât

Şairin Divân ve Münşeâtı birlikte basılmıştır.⁸ 288 sayfalık eserde 160. sayfaya kadar divan, 162. sayfadan itibaren münşeât yer almaktadır. 284. sayfada hatime ile son bulan münşeâtta sonra 285. sayfadan itibaren "takrizât" başlığıyla eser için yazılan kutlama yazıları bulunmaktadır. Esere hata-sevab cetveli eklenmiştir. Eserin son sayfalarında "garîbe" diye başlıklandırılmış üç kısa metin bulunmaktadır.

Eser ,

"Hudâyâ Hudâyâ Hudâyâ Hudâ
Kerem kıl kulundur Emîn-i gedâ "

beytiyle başlamakta

"Didi tarih-i tab'ın tab'-ı kemter lafzen ve manen
Basıldı bin iki yüz doksanüçde Hilmî bu nüsha"

beytiyle son bulmaktadır.

Muhtevası

Eser, 2. sayfada Allah'a yakarış içeren bir beyit ve bir kıta ile başlamakta ve münacatla devam etmektedir. 4. sayfada naat, 6. sayfada bir diğer naat, 8. sayfada müşterek yazılmış bir naatin tahmisi, 9. sayfadan itibaren "ibtidâ-yı kasâid" başlığı altında kasideler yer almaktadır. Bu kısımda 18 kaside ayrıca kasideler içinde 6 gazel ve 41. sayfada İslah-nâme-i Canik başlıklı bir mazume bulunmaktadır. 48. sayfadan itibaren "tahmisât" başlığı altında 4 tahmîs, 1 muhammes, 52. sayfadan itibaren "ibtidâ-yı tevârih" başlığı altında tarihler (bu tarihler içinde kaside şeklinde yazılmış tarihler de bulunmaktadır), 115. sayfadan itibaren "ibtidâ-yı gazeliyât" başlığı altında gazeller bulunmaktadır (bunların içinde dönemin şairleriyle müşterek yazılan pek çok gazel vardır). 144. sayfada şairin, gazelleri tab olunduktan sonra kaleme aldığını belirttiği bir kaside bulunmakta, bundan sonra eser, 145'ten itibaren rubaiyyat, 147'den itibaren müfredât, 159'dan itibaren şarkıyyâtla devam etmekte ve 161. sayfada tamamlanmaktadır.⁹

⁵ İlyas Samî Bey, Emin Hilmî Bey'in vefatından sonra Bahriye Nazırı olan Hüsnü Paşa'nın babasının şiirlerini kendisinden alarak ve O'nu memuriyetle İstanbul'dan uzaklaştırarak eserlerin çoğunun basılmamasına neden olduğunu bildirmektedir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Emin Hilmî, *Pâresiz Kasidesi Şerhi*, 2-5.

⁶ Duman, *Trabzonlu Emin Hilmî, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanın Metni*, 12.

⁷ Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*, 1/151-155; Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991), 1/ 162,212; 2/ 219; 3/ 145.

⁸ Mehmed Emin Hilmî Efendi, *Divan-ı Hilmî ; Münşeât-ı Hilmî* (Trabzon: Vilâyet Matbaası, 1293/1876). Emin Hilmî Bey'in Divanı Ahmet Hilmî İmamoğlu tarafından çalışılmıştır, bk. Ahmet Hilmî İmamoğlu, *Şair-i Mahir Trabzonî Emin Hilmî Efendi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı* (Trabzon: Serander, 2009) Ayrıca eserin çalışıldığı bir Yüksek Lisans tezi bulunmaktadır, bk. Duman, *Trabzonlu Emin Hilmî, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanın Metni*.

⁹ Divan'ın şekil özellikleri için bk. Duman, *Trabzonlu Emin Hilmî, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanın Metni*, 30-64; İmamoğlu, *Şair-i Mahir Trabzonî Emin Hilmî Efendi Divanı* 31-38.

Şair Dîvânı'nda kendisinden, ailesinden ve etrafında olup biten pek çok gelişmeden bahsetmektedir. Ailesi için düşürdüğü tarihlerden şairin biyografisi aydınlanmaktadır.¹⁰ Ayrıca memleketi Trabzon'la ilgili pek çok bilgiye de eserinden hareketle ulaşmak mümkündür.¹¹ Şair kasidelerinde devlet büyüklerine halini arz etmekte onlardan yardım talep etmektedir. Eserindeki tarihler büyük bir yekun tutmaktadır. Bu tarihlerden hareketle dönemin sosyal durumuyla ilgili malumata ulaşmak mümkündür.

162. sayfada Münşeât başlamaktadır.¹² Münşeât'ta 138 adet mektup, 2 kaside, 1 hatîme bulunmaktadır. Eserde hatimededen sonra dönemin önemli isimlerinin esere yazdıkları kutlama yazıları ve oğlu İlyas Samî Bey tarafından tanzim edilen tarih bulunmaktadır.

Münşeatin ilk metni Hz. Peygambere yazılmıştır. Diğer metinler içinde kendisi veya başkaları için kaleme aldığı resmî mektuplar olduğu gibi tavsiye, tebrik vb. amaçlı yazılmış özel mektuplar da vardır. Emin Hilmi, iki kasidesini, divânının tabından sonra yazdığı için, münşeâtına almıştır.¹³

Şairin şiirlerinde dinî-tasavvûfî öğeler baskındır. Öğretici, uyarıcı bir dil kullanmıştır. Belki de bu sebeple nesirde daha kabiliyetlidir. Gazellerinde âşıkane tavır pek görülmemektedir. Emin Hilmî için irfan sahibi bir zat olduğu şiir ve nesrinden anlaşılmaktadır diyen İbnül Emin, dîvânında güzel sözlere bazen tesadüf edilir diyerek şiir kabiliyetinin pek de olmadığına işaret etmektedir.¹⁴ Bursalı Mehmed Tahir, nesri nazmına faiktir demektedir.¹⁵

Resim 1: Divan ve Münşeâtın ilk sayfası (Trabzon Vilayet Matbaası)

¹⁰ Şairin kendi hayatına dair bilgiler verdiği metinler için bk. İmamoğlu, *Şair-i Mahir Trabzoni Emin Hilmi Divanı*, 22-26.

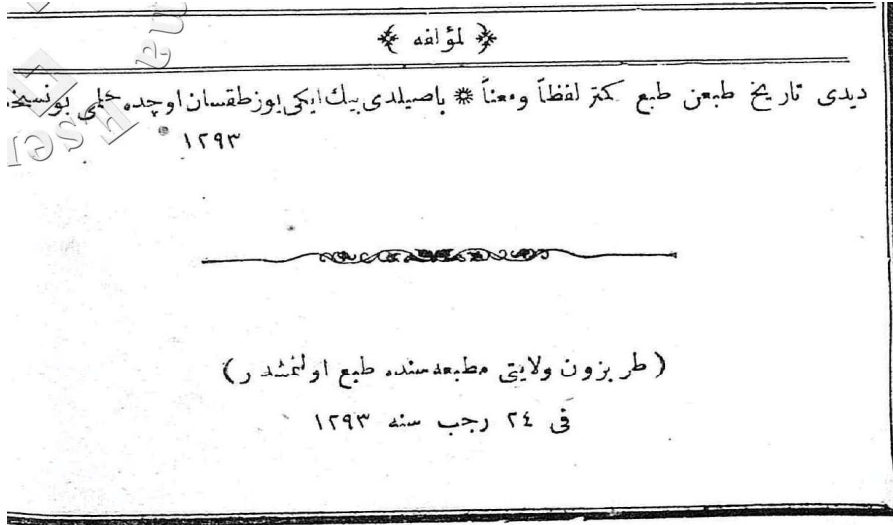
¹¹ Trabzon'la ilgili bir inceleme için bk. Gökçehan Aysel Yılmaz, "Bayburtlu Zihni ve Emin Hilmi Efendi'nin Şiirlerinde Trabzon'daki Yöneticiler (1855-1860)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2022), 345-352.

¹² Münşeâtla ilgili bir inceleme için bk. Halil İbrahim Haksever, "Emin Hilmi'nin Münşeâtı ve Hz. Peygamber'e Yazdığı Arzıhal", *Sosyal Bilimlerde 2020 Gündemi Türkiye ve Doğu Karadeniz*, ed. M. Yavuz Alptekin (Trabzon: Serander, 2020).

¹³ Kasidelerle ilgili bir inceleme için bk. Halil İbrahim Haksever, "Trabzonlu Emin Hilmi'nin Dîvân'ında Bulunmayan Kasideleri", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5/4 (2021), 2158-2171.

¹⁴ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/650.

¹⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 573.

Resim 2: Divan ve Münşeatın sonu (Trabzon Vilayet Matbaası)

2. Muhâkeme-i Ye's ü Emel

Ümit ve ümitsizliğin karşılaştırıldığı eser gördüğü ilgi sebebiyle bir yıl arayla iki kez basılmıştır.¹⁶ 80 sayfalık münazara tarzında yazılmış hakimane mensur bir eserdir.¹⁷ Eser nasihatnâme tarzında kaleme alınmıştır. Müellif, ümitsizliğe düşmemek gerektiğini ayet ve hadislerden, Peygamberler Tarihinden, kelâm-ı kibardan, atasözlerinden yararlanarak zaman zaman da kendi hayatından örnekler vererek, çoğunluğu kendi döneminden olmak üzere şairlerin beyitlerinden alıntılar yaparak yer yer secilerle ve ikilemelerle akıcı bir üslupla anlatmıştır. Emin Hilmi'nin eserini tamamladıktan sonra tashih için Karahisarî Abdi Efendi'ye gönderdiği münşeatında yer almaktadır.¹⁸

Resim 3: Muhakeme-i Ye's ü Emel'in ilk sayfaları (Tasvîr-i Efkâr Baskısı)

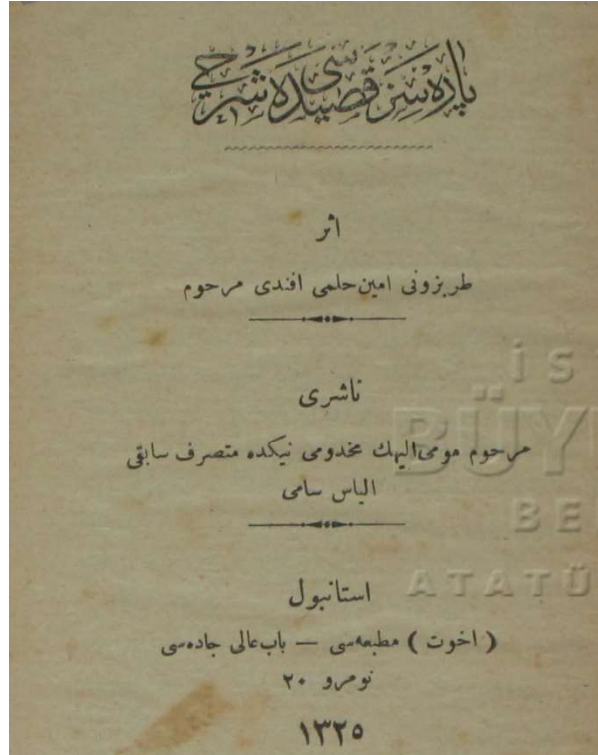
¹⁶ Emin Hilmi, *Muhakeme-i Ye's ü Emel* (İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1867); Emin Hilmi, *Muhakeme-i Ye's ü Emel* (Ruşçuk: Tuna Vilayeti Matbaası, 1868).

¹⁷ Eser yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır, bk. Şifahatun Erkeleş, *Emin Hilmi'nin Muhakeme-i Ye's ü Emel Eseri (İnceleme-metin)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019).

¹⁸ Mehmed Emin Hilmi Efendi, *Divan-ı Hilmi ; Münşeat-ı Hilmi*, 276.

3. Paresiz Kasidesi Şerhi

Şair Âgâh Osman Paşa'nın paresiz kasidesine yazdığı şerhtir.¹⁹ Eseri Emin Hilmî Bey'in oğlu İlyas Samî Bey yayınlamıştır. 61 sayfa olan eser, İlyas Samî Bey'in "ifade-i mahsusa" başlığıyla kaleme aldığı ve babasının basılmamış eserlerinin neden basılmadığına dair açıklamalar yaptığı bir giriş yazısıyla başlamaktadır. Eser, Emin Hilmî Bey'in anlatıldığı "Şâir-i Mahir Trabzonî Emin Hilmi Efendi" başlıklı bir makaleyle devam etmektedir. Asıl metin, Âgah Osman Paşa'nın kasidesiyle başlamaktadır. Kasidenin ardından kısa bir sebab-i telif gelmektedir. Sonra tek tek beyitler açıklanmaktadır. Önce beyitlerdeki kelimelerin anlamları açıklanmakta sonra duruma uygun başka şiirlerden, ayet ve hadislerden, nükteler ve halk deyişlerinden istifadeyle beyitler şerh edilmektedir. Âgâh Osman Paşa'nın dönemin eksikliklerini hicvettiği eserini Emin Hilmî de aynı üslubu benimseyerek belki biraz da hicvin dozunu arttırarak şerh etmiştir. Oldukça eğlenceli bir anlatımla şârih, dönemin aksaklıklarını ustaca ortaya koymaktadır.

Resim 4: Paresiz Kasidesi şerhi tanıtım sayfası

Kaynakça

- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. M. A. Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Duman, Muhammed. *Trabzonlu Emin Hilmi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanın Metni*. Ankara: Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010.
- Emin Hilmî. *Muhakeme-i Ye's u Emel*. İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1867.
- Emin Hilmî. *Muhakeme-i Ye's u Emel*. Rusçuk: Tuna Vilayeti Matbaası, 1868.
- Emin Hilmi. *Paresiz Kasidesi Şerhi*. nşr. İlyas Samî. İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1325.

¹⁹ Emin Hilmi, *Paresiz Kasidesi Şerhi*. Eserle ilgili bir inceleme için bk. İlyas Karslı, "Osman Âgâh Paşanın 'Pâresiz'Redifli Kasidesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/22 (2012), 85-109.

- Erkeleş, Şifahatun. *Emin Hilmi'nin Muhakeme-i Ye's ü Emel Eseri (İnceleme-Metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Haksever, Halil İbrahim. "Emin Hilmi'nin Münşeati ve Hz. Peygamber'e Yazdığı Arzihal". *Sosyal Bilimlerde 2020 Gündemi Türkiye ve Doğu Karadeniz*. ed. M. Yavuz Alptekin. Trabzon: Serander, 2020.
- Haksever, Halil İbrahim. "Trabzonlu Emin Hilmi'nin Dîvân'ında Bulunmayan Kasideleri". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5/4 (2021), 2158-2171.
- İmamoğlu, Ahmet Hilmi. *Şair-i Mahir Trabzoni Emin Hilmi Efendi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı*. Trabzon: Serander, 2009.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 4 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 1988.
- Karlı, İlyas. "Osman Âgâh Paşanın 'Pâresiz' Redifli Kasidesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/22 (2012), 85-109.
- Mehmed Emin Hilmi Efendi. *Divan-ı Hilmî-Münşeati Hilmî*. Trabzon: Vilâyet Matbaası, 1876.
- Pekin, Nermin Suner. *Doğumunun 100. yılında Nihad Sami Banarlı Hayatı Şahsiyeti Eserleri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2007.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Emin Hilmi Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/115-116. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yılmaz, Gökçehan Aysel. "Bayburtlu Zihnî ve Emin Hilmi Efendi'nin Şiirlerinde Trabzon'daki Yöneticiler (1855-1860)". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8/15 (29 Eylül 2022), 345-352.
- Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*. 3 Cilt. Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993.
- Yüksel, Murat. *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*. 3 Cilt. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.